

Александар Стојановић

Православна богословија Св. Кирила и Методија, Ниш

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

megalo.servos@gmail.com

ЗАШТО ЈЕ ВАСЕЉЕНСКИ ПАТРИЈАРХ ГЕНАДИЈЕ II СХОЛАРИОС САХРАЊЕН ИСПОД ФРЕСКЕ ЦАРА ДУШАНА? ДОПРИНОС МАРЕ БРАНКОВИЋ КОНСОЛИДАЦИЈИ ПОНОВНОГ УСПОСТАВЉЕЊА ПРАВОСЛАВНОСТИ ВАСЕЉЕНСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Апстракт: Овај чланак има за циљ да покаже да је Св. Генадије дубоко поштовао лик и дело цара Душана. То је управо један од разлога што је Митрополит серески Григорије Зервудакис 26. августа 1898. године наредио да се прекречи фреско-композиција цара Душана са породицом у манастиру Часног Претече код Сереса, испод које се налази Генадијев гроб. Постоји не мала вероватноћа да је право Генадијево презиме било српског порекла, а оно што не подлеже сумњи је да је он, као вођа антиунијатске струје у Цариграду, био поштовалац непоколебљивог православног става деспота Ђурађа Бранковића, кога се држала и његова ћерка султанија Мара.

Кључне речи: Генадије Схолариос, цар Душан, ман. Св. Јована (Серес), Бранислав Нушић, Марко Ефески, Ђурађ Бранковић, Мара Бранковић, Дионисије I Цариградски, Нифонт II Цариградски, Рафаило I Цариградски

Порекло Генадијевог презимена

Како у српској световној историографији, тако и, нажалост, у српском богословљу, мало или нимало је познато презиме Цариградског патријарха Св. Генадија II Схолариоса (1400-око 1473). Овај први православни Васељенски патријарх после Фераро-флорентинске уније са Римом (1439) родио се као Георгије Куртесис (или Куртесиос).¹ Према великој већини истраживача, назив Схолариос (Σχολάριος) или Схоларије повезује се са његовим професионалним деловањем као наставника или власника школе,² или пак са титулом коју је добио на двору.³ Дакле, то му није било право презиме, већ звање или титула.

Што се тиче језичког порекла презимена Куртесис (Куртесиос) оно сигурно није грчко. Не постоји ниједна грчка реч која је повезана са основом овог презимена (куртес-или на грчком κοῦρτεσ-). Ову основу не налазимо ни у старогрчким ни у новогрчким

¹ Γεώργιος Κοῦρτέσις (као и са другачијим нагласком Κοῦρτεσις) или Κοῦρτέσιος. Овај задњи облик налазимо у делу Σάθα 1868, 12.

² Εὐαγγελίδου 1896, 8.

³ Μπόνης 1964, 275; Χρήστου ²2003, 77.

речницима: ни у Лидел-Скотовом⁴, ни у Сенцовом⁵, ни у „Триандафилидису“⁶, ни у најпознатијем Бабињотисовом⁷ речнику новогрчког језика, па чак ни у Бабињотисовом етимолошком речнику.⁸ Једини речник у коме постоје речи са овом основом је Папиросов *Велики речник грчког језика*⁹, који помиње три речи са овом основом: *κουρτέσης*, *κουρτεσία* и *κουρτέσικος*.¹⁰ По њему, ове речи имају основу у средњевековној француској речи *corteis* /kur'teis/ или италијанској *cortese* /kor'teze/ и означавају: нешто благородно, племенито, приступачно у опхођењу; племенитог, господског рода; галантно. Интересантно је да поменутих речи нема у другим познатим речницима (старо)грчког језика.

Ако би следили овај последњи речник, то би значило да је Георгије Куртеси(о)с вероватно био рођен у породици западног порекла – повезаној, вероватно, са периодом тзв. латинократије (или франкократије).¹¹ Међутим, антиунијатско деловање патријарха Генадија II, као наследника православног става Светог Марка Евгеника, Митрополита ефеског, побија ову претпоставку. Посебно је, пак, никакo не можемо повезати са Генадијевом писменом изјавом о унији са Латинима, пошто је био питан да се изјасни о томе. Тада је, у Цариграду, затворен у својој келији у манастиру Преблажене Богородице (Μονὴ τῆς Παμμακαρίστου), написао своју изјаву, закуцао је на врата и поново се затворио: „Бедни¹² Ромеји, у чему се преваристе и удаљисте од уздања Божијег, и уздасте се у моћ Франака, и са [Цари]градом, на који ће [доћи] пропаст, издасте и своју побожност? [Буди] ми милостив, Господе, сведочим Ти да сам невин у том прекршају (несрећи)! Знате ли, бедни [Цари]грађани, шта чините? И са заробљеништвом (ропством), које ће се десити на[д] вама, издасте и оно што је од [Светих] отаца предато, и исповедисте безбожност? Тешко вама на Суду [Божијем]!“¹³ Заиста, после овакве изјаве, тешко је поверовати да је био латинског порекла.

Даље, морамо поменути мишљења грчких истраживача у вези Генадијевог презимена. Матеос Кариофилис (1566-1633), критски мирски свештеник који се

⁴ Liddel–Scott 71883.

⁵ Senc 31991.

⁶ Triandafilidis 42003.

⁷ Babinjotis 22002.

⁸ Babinjotis 2010.

⁹ Papiros 2006.

¹⁰ Именица *κουρτέσης*, *ο* означава некога ко је благородан, приступачан, пристојан у опхођењу, док у женском роду (*κουρτέσα*, *ή*) означава младу жену племенитог рода. Именица *κουρτεσία* (или *κουρτεσιά*), *ή* значи: 1. лепо понашање, благородност; 2. провод; 3. фраза „*διὰ κουρτεσ(ι)άν*“ значи: за мој ђеф, себи испунити жељу. Придев *κουρτέσικος*, *-η*, *-ον* значи: благородан; средњи род, у функцији именице *τὸ κουρτέσικον* означава благородност, господство, док прилог *κουρτέσικα* значи: 1. на пристојан начин; 2. галантно.

¹¹ Овај период почиње падом Цариграда 1204. године под Латине, а завршава се 1566. године (по некима 1669. или чак 1797. године). Са појмом латинократије или франкократије нису повезани само крсташи, већ и други освајачи који су држали под окупацијом одређене делове континенталне Грчке, па и грчка острва. Дакле, у њих се убрајају Франци/Бургунди, Фламанди, Ђеновљани, Ломбарди, Млечи, Каталонци, Флорентинци, Јовановци (Малтешки витезови) итд. – дакле, пореклом све Латини (римокатолици).

¹² Придев *ἄθλιος*, *-ον* можемо превести још као јадан, баксуз(ан), несрећан. У овој реченици поменути придев има крајње иронично значење.

¹³ „Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι εἰς τί ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνετε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ἣ μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὴν εὐσεβεῖά σας; Πλεῶς μοι Κύριε· μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου, ὅτι ἀθῶός εἰμι τοῦ τοιοῦτου πταιίσματος. Γινώσκετε, ἄθλιοι πολῖται, τί ποιεῖτε; καὶ σὺν τῷ αἱχμαλωτισμῷ, ὃς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον, καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσεβείαν; οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνασθαι!“; Σάβα 1868, 14.

покатолично, тврдио је, као и неки после њега, да су постојала два Схолариоса – један Георгије-Генадије Схолариос, и други Георгије Куртесис Схолариос.¹⁴ Са друге стране, Трифон Евангелидис је крајем XIX века забележио да се Схолариос прво звао Георгиос Куртесиос или Кортесис (Κόρτεσις), а име Схолариос је узео када је са Хиоса, места свог рођења, прешао у Цариград и бавио се образовањем.¹⁵

Од новијих истраживача, Константинос Бонис је тврдио да је Схолариос сâм полатинио своје пређашње грчко презиме Кондос (Κοντός = низак) или Коловос (Κολοβός = кратак, скраћени) у Куртесис или Куртесиос.¹⁶ По свему судећи, Бонис повезује ово презиме са немачком речју *kurz* (кратак). Потпуно супротно овом мишљењу, Теодорос Зисис истиче да презиме Куртесис или Куртесиос не одговара ниједном аутографу, нити текстовима како Сиропула, тако и браће Јована и Св. Марка Евгеника, који су веома добро познавали Генадија и у којима се само сусреће назив Схолариос.¹⁷ Зисис тврди да, у случају да је Куртесис или Кортесис заиста било Схолариосово презиме, он би сâм то објаснио, као што је то учинио са својим именима Георгије и Генадије. Следствено томе, закључује Зисис, иначе припадник „тврде струје“ грчког богословља, презиме Куртесис је уведено намерно од оних који су хтели да створе забуну и да прикажу, наводно, Схолариосово латинофилство, како је он, тобоже, полатинио своје презиме у Куртесис, што је превод речи *схолариос*, која значи *дворанин*.¹⁸ Насупрот Зисису, Елисавет Захариаду је мишљења да је Георгије Куртесис напустио своје латиногено породично презиме и узео више византијско *Схолариос*.¹⁹

Од најновијих радова о патр. Генадију II, Апостолина Љуса доследно излаже разна мишљења о његовом презимену, не дајући одређенији лични став о томе.²⁰ У својој докторској тези, Димитриос Баљацас такође излаже разна мишљења, али и додаје да спорно Схолариосово презиме постоји само у кодексу *Laurentianus Plutei* 74/13, који није аутограф.²¹ На крају, Христос Арабадзис и Георгиос Пидинелис такође стоје на становишту да је Схолариосово презиме *Куртесис* фалсификовано са циљем да се створи лажан утисак његовог наводног латинофилства, посебно у периоду пре одржавања Фераро-флорентинског сабора.²²

¹⁴ О овоме види опширније Ζήση 1988, 68.

¹⁵ Εὐαγγελίδου 1896, 8.

¹⁶ Μπόνης 1964, 274-275.

¹⁷ Ζήση 1988, 69-70.

¹⁸ Исто. Не можемо се сложити са овом констатацијом Теодора Зисиса, јер он Схолариосово презиме повезује са основом курт- (court-), а не куртес- (courtes-). По свему судећи, он мисли да је то презиме повезано са француском речи *court*, од које је настала енглеска реч *court* (двор, судница). Чињеница да у Грчкој и данас постоји презиме Куртис (Κούρτις) потврђује ово наше неслагање са Зисисом. Презиме Куртесис (или Куртесиос) ипак има другачију основу.

¹⁹ Ζαχαριάδου 1996, 72. Захариаду, чак, изводи „пређашње“ Генадијево презиме од речи *κοῦρτη*, њ за коју каже да означава дворски војни ред, тј. неку врсту гарде. Међутим, ово објашњење је веома оскудно. Наиме, ова реч означава (управни) савет владара у доба горепоменуте франкократије, а везује се за Мореју. Тај савет вршио је не само политичку, већ и судску власт. Такође, реч *κοῦρτη* означава и палату или двор владара, као и суд. Све у свему, следећи претходну напомену, мишљења смо да презиме Куртеси(о)с ипак има другачију основу.

²⁰ Λιούσα 2021, 13-14.

²¹ Μπαλιάτσας 2018, 14.

²² Αραβιτάτζης 2023, 29, 32; Πισινέλης 2023, 41. Што се тиче порекла Схолариосовог презимена, ова двојица професора нису ишли даље са научном критиком, већ су се држали устаљеног становишта да је оно западног порекла. Међутим, њихови радови су од изузетног значаја. Они су јасно доказали да су присталице уније фалсификовале нека Схолариосова дела са циљем да унију прихвати што више православног живља на територијама где су владали Млеци. Ови фалсификати потичу из

Међутим, оно што грчки истраживачи уопште не узимају у обзир је да презиме патријарха Генадија II уопште не мора бити западног порекла, већ да може потицати и из неког другог православног народа. Оно што одмах упада у очи је да веома личи на српско презиме Куртеш. Никако не смео заборавити да је Схолариос био највероватније родом из Тесалије, у којој је, и вековима после њега живело доста Срба.

О српском презимену Куртеш

Новије податке овом презимену налазимо податке у студији *Косово* Атанасија Урошевића, у којој истиче да је у урошевачком селу Рака постојала породица Куртеш, која се доселила из Мостара.²³ Ово презиме налазимо и раније, у XIX веку, јер се помиње у попису породица насеља Зијемља код Мостара.²⁴ Наиме, Јевто Дедијер, у свом делу *Херцеговина*, пише да на Голом Брду, између осталих, летује и породица Куртеш.²⁵ Такође, каже: „*Куртеш* је пре 10 година изишао из Бијелог Поља на своје имање. Слави Ђурђев-дан.“²⁶ Са друге стране, Куртеша има и Албанаца, међутим, чињеница да сви православни Куртеши славе Св. Георгија (Ђурђевдан) доводи нас до закључка да су неки од њих били поарбанашени. Такође, Куртеша има и у Хрватској, и православних и покатоличених, посебно у Лици. Код њих постоји предање да потичу из Старе Херцеговине, тј. немањихког Захумља. Они су у Лику стигли почетком XVII века, пошто се половином XVI века десило масовно исељавање становништва Старе Херцеговине због епидемије куге, глади и турског зулума.²⁷ Чини се да је то презиме (или надимак) постојало и пре ове миграције која се десила у XVI веку. Све у свему, дакле, Куртеш се везује за Стару Херцеговину, тачније за Захумље и славе Ђурђевдан.

У Хрватској постоји и друго мишљење, слично једном горе реченом грчком, да је презиме Куртеш настало од немачке речи *kurz* (кратак).²⁸

Положај гроба Генадија II Схолариоса, Патријарха цариградског испод велике и изузетно значајне фреско-композиције цара Душана са породицом и сведочанство Бранислава Нушића о страдању ове фреске

Било како било, да ли презиме патријарха Генадија II *Куртесиос* или *Куртесис* упућује на његово српско порекло или не, оно што непобитно и нераскидиво везује овог значајног јерарха Цркве са Србима је његов дугогодишњи боравак, али и упокојење у манастиру Часног Претече на Меникијској гори (Μενοίκιο ὄρος) близу Сереса.²⁹ Посебно

кружока кардинала Висариона, бившег Митрополита никејског – пре свега од Јоаниса Плусиадиноса (касније унијатског епископа Јосифа Метониса), Григорија Мамаса и митр. Исидора Кијевског. То је још један доказ да је фалсификовање богословских и светоотачких списа цветало код римокатолика у XV веку, уочи и после Фераро-флорентинског сабора. О томе сведоче и казивања Св. Марка Ефеског (Евгеника), из којих сазнајемо да су римокатолици били спремни на све да оправдају своја јеретичка учења и супремацију над православнима. Види Крстић – Стојановић 2023, 278-283. О фалсификовању Схолариосових дела види још: Αμοφρίδου 2018, 22-31; Αραμπατζή – Πιτσινέλη – Χουβαρδά 2020, 29-66.

²³ Урошевић 1965, 276.

²⁴ Дедијер 1909, 239-241.

²⁵ Исто, 239.

²⁶ Исто, 241.

²⁷ <http://www.plaski-lika.com/pages/crkva%20parohija/dodatak/slave.htm>

²⁸ <https://www.arz.hr/znacenje-i-porijeklo-prezimeni-kurtes/>

²⁹ На грчком, назив овог манастира је Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

морамо нагласити да ни старији ни новији грчки истраживачи лика и дела патр. Генадија II ништа не говоре о томе испод које велике фреско-композиције почива његов гроб.³⁰ Такође, на Интернету не постоји ниједна грчка фотографија ни веб-страница на којој се то може видети. Гроб, тј. надгробна плоча увек је код њих фотографисана у ниском плану, тако да се никада не може видети шта је живописано изнад ње. А горе, изнад мермерне надгробне плоче је фрескописан – нико други до – цар Душан са породицом! Да, исти онај Стефан Урош IV Душан, коме Фанар до данашњег дана није опростио што се прогласио за цара и српску архиепископију уздигао на ниво патријаршије.

Веома упечатљив опис своје посете поменутом манастиру крајем XIX века оставио нам је Бранислав Нушић, познати писац и дипломата, у свом делу *С Косова на сине море*.³¹ Описујући Призрен и, узгред, спомињући цркву Светог Спаса, дотакао се и спора између Срба и Влаха³² у вези ове цркве. Нушић истиче да је парница око овог храма била директна последица грчке, тј. фанариотске пропаганде, коју је вршио њен агент, тадашњи Митрополит призренски.³³ Парница је трајала од 1870. до 1875. године.³⁴ Он даље сведочи да су: „Власи (тј. Цинцари, прим. аут.) ‘привремено’ добили цркву под условом да приме грчки језик и у школи и у цркви, но с тим да себи подигну нову цркву за коју су и место купили. Од тада су увели и у школу и у цркву грчки језик те им Силогос³⁵ и дан дањи плаћа учитеље и учитељице. Да би сваку наду на повратак Србима прекинули, они су најпре сву цркву изнутра прекречили а иконостас ‘случајно’ упалили те је сав изгорео и на место њега направили нов. То прекречавање и уништавање српских натписа и споменика није грчкој пропаганди једини случај.“³⁶ Нушићу су ове ствари биле итекако познате, јер је једно време био писар српског конзулата у Битољу, а од 1893. године и српски конзул у Приштини.

³⁰ С тим у вези, да нагласимо да су код Грка недавно одржана два симпозијума о Св. Генадију Схолариосу. Први, међународног карактера, под насловом „Патријарх св. Генадије II Схолариос и његова епоха“ одржан је у Патријаршијском Институту за отачке студије Светог ставропигијалног манастира Влатадон, 19-20. октобра 2018. године. Зборник радова овог симпозијума још није објављен. Морамо приметити да из наслова излагача овог симпозијума нигде не назиремо да је било ко од њих обрадио питање локације Генадијевог гроба испод фреске цара Душана са породицом. Други симпозијум, такође међународни, под насловом „Свети Генадије Схолариос: Између Истока и Запада“ одржан је у Истанбулу, 12-13. септембра 2022. године. Зборник радова овог симпозијума објављен је у Солуну 2023. године и у њему нико од излагача није споменуо фреску цара Душана, нити ју је повезао са локацијом Генадијевог гроба. Види: *Практика* (2023).

³¹ Нушић¹1902, 31.

³² По предању призренских Срба, неоспорно је да је овај спор избио између Срба и Цинцара, а не Влаха. Као што је познато, отац Бранислава Нушића био је Цинцар и звао се Георгијас, док је његова мајка Љубица била Српкиња. Нушићево цинцарско име и презиме било је Алкибијад Нуша (цинц. *Alchiviadi al Nuša*). Нушић је вероватно због свог порекла по оцу хтео да мало „замагли“ чињенице у вези спора око цркве Светог Спаса у Призрену. Међутим, у Нушићево српство не може се сумњати, јер га је доказао много пута, што показује и ова прича о посети манастиру на Меникијској гори код Сереса. Да је поменути спор несумњиво избио између Срба и Цинцара потврђује и Петар Костић, трећи по реду ректор Призренске богословије, који је прилично поуздан извор за овај период, види Костић 1928, 33,79-80.

³³ Нушић¹1902, 30-31. Реч *агент* смо преузели управо од Нушића.

³⁴ Исто.

³⁵ На грчком реч *σύλλογος*, *о* означава групу људи, организованих и правно признатих, која заједничким деловањем настоји да оствари одређени циљ – друштво, организација, колектив, асоцијација, колеџ.

³⁶ Нушић¹1902, 31.

После сведочанства о парници око цркве Светог Спаса у Призрену, Нушић нам је оставио још важније сведочанство: „У Меникејској Гори, више Сереза, познато је да постоји манастир Св. Јована Претече, који је на ново подигао и богато обдарио Душан Силни. Тиме је Душан постао ктитор тога манастира, те је у унутрашњости на зиду била израђена слика његова, Јеленина и Урошева. Судећи по расту и годинама у којима је Урош на слици израђен, а и по самом раду, та је слика управо из времена Душановог. Тако би, да је та слика сачувана, имали данас Душанову праву слику али – на молбу нашег сликара Паје Јовановића, дигнем се ја једног дана из Сереза у манастир да фотографишем Душана. Њему је требао тај лик због познате слике ‘Крунисање Душаново у Скопљу’, коју је баш тада радио. Јашио сам на коњу – јер се друкчије не може до манастира доћи – а у бисагама носио сам фотографски апарат. Не знам шта се апарату могло десити, тек он се некако отвори и пропусти светлост на плоче у њему. Стога ми слика рђаво успе те се почнем опремати да ког другог дана опет одем. Како је у то доба пало отварање српске школе у Серезу то се Грци уплаше мојих честих похода у манастир, а учини им се и опасно да се фотографијом сачува споменик који би бар доказао да Срби имају права на тај манастир и, по наредби грчког консула – Грци за тога господина кажу да је врло образован човек – а са благословом грчког сереског митрополита – који је код Грка и кандидат за патријарха – изгребу целу слику и прекрече зид. Тако је недавно, на част Грцима, уништен један врло скупоцени споменик“.³⁷

Нушићеви подаци о овом културном и цивилизацијском злочину шовинистички настројених фанариота према српској царској заоставштини у околини Сереса нису дуго били познати српској, или тачније, југословенској јавности. Не можемо а да не поменемо да су ови подаци били скривани од јавности за време комунистичке репресије, јер управо овај одељак из Нушићеве књиге није био штампан због цензуре.³⁸ Тек почетком XXI века поново је штампан и објављен јавности.³⁹ То је један од небројених доказа колико су југословенска и комунистичка идеологија имали погубне последице по српство у целини.

Сведочанства „Цариградског гласника“ о страдању фреско-композиције цара Душана са породицом и њено поновно откривање 2010. године

У српском часопису *Цариградски гласник*, издатом у четвртак 26. августа 1899. године (по старом календару), на насловној страни налази се сведочанство о овом културном и цивилизацијском злочину у ман. Часног Претече код Сереса.⁴⁰ У чланку под веома упечатљивим насловом „Бог је праведан“⁴¹ сазнајемо да „стари, оседели игуман тога манастира, Христифор, помућен и занет, заборави једнога дана да су слике оснивача и осниватељке тога манастира постале иконе, и радницима који су оправљали унутрашњост светог храма нареди, да кречом премажу ликове на тим стародревним живописима, чији су отисци на души народној. То недело извршено је лицем на дан Св. Максима Исповедника, 13. августа, прошле године.“⁴²

Међутим, чланак даље говори да је неки Коча (по свему судећи бугарског порекла), из сереског села Трстенице, који је пре тога већ одавно живео у кнежевини Бугарској близу границе, био вођа банде која је упадала у мирна сереска села и

³⁷ Исто.

³⁸ Види нпр. издање: Нушић 1966, 209.

³⁹ Нушић 2005, 49-50.

⁴⁰ Цариградски гласник 1899, 1.

⁴¹ Наслов очигледно алудира на Пс 7, 9 и 11, затим 116, 5 итд.

⁴² Цариградски гласник 1899, исто.

немилосрдно пљачкала народ. Колико је тај безбожни пљашкаш застранио, говори и податак да је пљачкао и храмове. Једне ноћи упао је и у ман. Часног Претече, али није нашао плен који је тражио. Зато је од целог братства од четрдесет калуђера изабрао да отме управо игумана Христифора, а затим га одвео у шуму тражећи од манастира откуп од пет стотина лира. Уз то, запретио је да ће, ако не добије новац убити игумана.⁴³

Најинтересантније је то што се ова отмица десила управо на празник Преноса моштију Св. Максима Исповедника 13. августа 1899. године, дакле тачно годину дана после Христифорове наредбе да се прекречи фреска цара Душана са породицом. Колико се може закључити, чланак је објављен само 13 дана после отмице, а писац чланка није знао шта се даље десило са осамдесетогодишњим игуманом, мада претпоставља да „остарео, сед, немоћан, убијен дугим ходом и верањем по гудурама лежи, може бити, на последњем часу, који ће му бити тежак – претежак.“⁴⁴ Писац чланка у свему овоме види „прст каштиге Божије“, јер, како каже „Бог, који и покајницима прашта, праведно кажњава покајању неприступачне.“⁴⁵ Ипак, морамо напоменути да у овом чланку не провејава шовинизам, осветољубивост или осуђивање, већ здрава хришћанска, јеванђелска наука, будући да писац опомиње читаоце још на почетку да када било шта радимо, треба да се „сетимо да ни другоме не треба да чинимо оно што нисмо ради да нама други чине.“⁴⁶

Даље, у *Цариградском гласнику* објављеном у петак 16. јануара 1904. године, у чланку „Нови чланови у Св. Синоду“⁴⁷ на насловној страници, сазнајемо да је Васељенска патријаршија изабрала нове чланове свог Синода, међу којима је поменут Митрополит „серески г. Глигорије“⁴⁸, о коме пише: „Други је добро познат Србима услед догађаја пре неколико година, када је наредио да се ликови Св. Стевана и Св. Јелене, који су зографисани били на зидовима у манастиру Св. Јована Претече, задужбини Св. Стевана Душана,⁴⁹ код Сереза, замажу кречом и потпуно униште.“⁵⁰ Дакле, митрополит који је, заједно са грчким конзулом, наредио да се фреска прекречи био је Григорије Зервудакис или Пападоставринос (1850 или 1855-1924).⁵¹ Он је столовао у Серезу од 1892. до 1909. године. Бранислав Нушић је био у праву када је написао за њега да је „код Грка и кандидат за патријарха.“⁵² Наиме, Григорије је 1909. године пребачен за Митрополита кизичког, а затим 1913. постао Митрополит халкидонски. Почетком новембра 1923. постаје Васељенски патријарх, под именом Григорије VII. На трону није остао ни пуних годину дана, јер је оболео од камена у жучи, а затим и умро од опструктивне жутице у новембру 1924. године. Веома је интересантна, али и забрињавајућа чињеница да његово презиме Зервудакис упућује на могуће српско порекло.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто. Ова реченица је парафразирање Христових речи: „Све, дакле, што хоћете да чине вама људи, тако чините и ви њима: јер то је Закон и Пророци“ (Мт 7, 12) и „И како хоћете да вама чине људи, чините и ви њима“ (Лк 6, 31).

⁴⁷ Цариградски гласник 1904, 1.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Веома је интересантно што писац ових редова назива цара Душана и царицу Јелену Светима. Чини се да су тадашњи отомански, па и цариградски Срби другачије поимали националну историју од нас. Томе се и не треба чудити, ако додамо и факат да се и данас, локално, у ман. Часног Претече код Сереза Душан поштује као Светитељ.

⁵⁰ Цариградски гласник 1904, исто.

⁵¹ На грчком: Γρηγόριος Ζερβουδάκης или Παπαδοσταυρίνης.

⁵² Нушић ¹1902, исто.

Међутим, фреска цара Душана, иако прекречена и оштећена, ипак није остала заувек сакривена од очију јавности. Наиме, 13. децембра 2010. године у манастиру је избио пожар који је нанео не малу штету појединим манастирским објектима.⁵³ Након овог несрећног догађаја, уложена су значајна средства да се манастир обнови, а део тих средстава издвојен је и за рестаурацију фресака. Управо када су рађени рестаураторски радови у саборној цркви, која није била захваћена пожаром, изнад надгробне плоче патријарха Генадија II Схолариоса откривена је веома вредна, али оштећена фреско-композиција цара Душана са царицом Јеленом и младим краљем Урошем. Колико нам је познато, шира српска јавност је за то сазнала тек 22. септембра 2022. године.⁵⁴

Иначе, на надгробној плочи Генадијевог гроба уклесан је натпис да је 7/20. маја 1854. године извршен пренос Генадијевих моштију, за време Васељенског патријарха Антима VI Кутаљаноса, Митрополита сереског Јакова II Патмиоса (каснијег Александријског патријарха) и игумана манастира Антима.⁵⁵ У научним радовима нема података где се данас налазе мошти патр. Генадија, а на Интернету се може наћи информација да се чувају у посебном моштанику или кивоту.⁵⁶ Било како било, може се закључити да је локација његовог гроба вековима стара, а поред њега се налази и гроб Св. Јована, другог ктитора манастира, који се упокојио 1333. године.⁵⁷ То је био епископ Зихне Јоаким, који је тек као великосхимник добио име Јован.⁵⁸ Његов гроб се такође налази испод фреско-композиције цара Душана са породицом, а сама фреско-композиција је, судећи по узрасту Душановог сина Стефана Уроша V, настала после његовог упокојења. Међутим, што се тиче патр. Генадија, локација његовог гроба показује његову везу са Србима и то, по свему судећи, највише са њиховим антиунијатским ставом.

Патријарх Генадије Схолариос и Ђурађ Бранковић – заједнички антиунијатски став

Поуздано се зна да је веза патријарха Генадија II са Србима постојала и пре његовог боравка у ман. Часног Претече изнад Сереса. Наиме, нешто пре свог упокојења, деспот Ђурађ Бранковић водио је преписку са патријархом Генадијем.⁵⁹ Најновији критички превод ове преписке, на основу седам сачуваних преписа издала је Махи Паизи-Апостолопулу.⁶⁰ Сачувано је двадесет питања и одговора које је деспот Ђурађ поставио патријарху Генадију. На основу њих, а посебно пет новооткривених међу њима, Паизи-Апостолопулу је закључила да се преписка десила између самог почетка 1456. године и 17. марта исте године.⁶¹ Из ових питања видимо да је српски деспот био веома добро богословски образован, али и да је Схолариоса изузетно поштовао. Деспот му се обратио око проблема везаних за тумачење новозаветних књига Св. Теофилакта Охридског, затим православности једне књиге Цариградског патријарха Калиста II Ксантопулоса (1397),⁶² али и других веома интересантних канонских и литургијских питања.⁶³

⁵³ О овом пожару и штети коју је нанео види опширније у делу Μλακρτζής 2011.

⁵⁴ <https://www.riznica.net/jedinstvena-freska-cara-dusana-sa-porodicom-ponovo-otkrivena-u-grckoj/>

⁵⁵ Πετρόβιτς 1970, 179.

⁵⁶ <https://www.monastiria.gr/iera-moni-timiou-prodromou-serron/>

⁵⁷ Μλακρτζής 2011, 6, 15.

⁵⁸ Λιούσα 2021, 39.

⁵⁹ Кашанин, Милан ²1990, 430; Dobschütz 1905, 247-252.

⁶⁰ Paizi-Apostolopoulou 2012, 95-116.

⁶¹ Исто, 97.

⁶² Ово је још један доказ да је исихастички покрет био веома јак у Србији. Као што је познато, патријарх Калист II Ксантопулос био је ученик преп. Григорија Синаита, а написао је и његово житије.

⁶³ О овој теми постоји и домаћа литература, детаљније види у научној монографији: Убипариповић

Сигурно је да је и Схолариос имао респекта према деспоту Ђурађу због његовог непоколебљивог православног става по питању Фераро-флорентинске уније са римокатолицима 1439. године. У то не треба сумњати, јер је Схолариос наставио борбу против уније после упокојења свог учитеља Св. Марка Ефеског, који је и страдао у току ове борбе. Крајње је битно нагласити да у својим одговорима деспоту Ђурађу патријарх Генadiје апсолутно нигде не опомиње деспота да се клони уније са Латинима. Чак нема ни најмањег наговештаја једне такве опомене. Ово је кристално јасан доказ да ни деспот Ђурађ ни СПЦ никада нису потписали унију нити су били њене присталице.

У историјским изворима сачувана су још два сведочанства да је деспот Ђурађ био одлучан у намери да не поунијати свој народ, а ни себе. Образовани византијски клирик Силвестрос Сиропулос (XV век), учесник и потписник уније у Флоренцији (Фиренци), али и њен каснији противник, оставио нам је следеће сведочанство о разговору деспота Ђурађа са византијским послаником о одласку на разговоре у Ферару:

„Предали су, пак, деспоту Србије [позив по] његовом шураку великом доместику [Андронику Палеологу] Кантакузину, који је отишао код њега и испричао деспоту доста о овоме. Али, он нити је послао делегацију нити је хтео да [пот]пише [сагласност]“.⁶⁴

У млађој, тзв. Рецензији Б истог писца налазимо:

„А онда је велики доместик [Андроник Палеолог] Кантакузин отишао код свога зета деспота Србије због истог посла. Цар му је, дакле, поверио да исприча деспоту о сабору, и да придобије и њега да пошаље делегацију на сабор. Деспот, дакле, чувши речи о сабору [послате] по Кантакузину, рекао је: 'Ја сам сусед Латинима и често пута се сусретах са њима и причах са њима и знам тачно и њихово погађање и циљеве и обичаје. Пошто [све] њихово добро знам, нећу никако да пошаљем делегацију'“.⁶⁵

Такође, остао нам је и веома важан запис Енеа Силвиа Пиколоминија, потоњег папе Пија II о сведочанству фрањевачког мисионара Јована Капистрана, заговорника крсташког рата против Турака, када се једном приликом сусрео са већ остарелим деспотом Ђурађем:

„Кад су Турци освојили Константинополис (Цариград) и намеравали да освоје Србију, [деспот] је по други пут прешао код Угара тражећи помоћ, а потом одатле отишао у Аустрију код краља Ладислава. Деспот већ беше у поодмаклим годинама, достојан поштовања – да је још имао исправна верска убеђења! – његова реч имала је ауторитет, а појава беше достојанствена. Тада му приђе фрањевачки мисионар Јован Капистран, који је био изванредне моралне чистоте и један од главних проповедника Јеванђеља нашега доба, те га упита да ли би га саслушао. Када деспот пристаде, Јован му изложи шта Римска црква верује и учи; дуго је са њим преко тумача расправљао о светим књигама и упорно га подстицао да напусти заблуду свог народа. Тада му деспот одговори: 'Мени је већ деведесет година и не познајем ниједну веру, осим оне коју сам примио од отаца. Моји

2023.

⁶⁴ „Εἰς δὲ τὸν δεσπότην Σερβίας ἀνέθηκαν τῷ γυναικαδέλφῳ αὐτοῦ τῷ μεγάλῳ домεστικῷ τῷ Καντακουζηνῷ πρὸς αὐτὸν ἀπερχομένῳ, καὶ εἶπε πολλὰ περὶ τούτου τῷ δεσπότη· ὁ δὲ οὔτε πρέσβιν στείλει, οὔτε γράψαι ἠθέλησεν“, Laurent 1971, 164 (редови 2–4).

⁶⁵ „Εἶτα ἠθέλησεν ὁ μέγας домεστικός ὁ Καντακουζηνὸς ἀπελθεῖν εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ τὸν δεσπότην Σερβίας διὰ δουλείας ἰδίας· ἀνέθηκεν οὖν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς ἵνα εἴπῃ τῷ δεσπότη τὰ περὶ τῆς συνόδου καὶ ἐξοικονομήσῃ καὶ αὐτὸν ἵνα στείλῃ πρέσβιν εἰς τὴν σύνοδον. Ὁ γοῦν δεσπότης τοὺς περὶ τῆς συνόδου λόγους ἀκούσας παρὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ εἶπεν, ὅτι 'Εγὼ γέιτων εἰμὶ τῶν Λατίνων καὶ πολλάκις συνανεστράφην καὶ ὠμίλησα μετ' αὐτῶν καὶ οἶδα ἀκριβῶς καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς διαθέσεις καὶ τοὺς τρόπους αὐτῶν· ὡς γοῦν εἰδὼς καλῶς τὰ ἐκείνων, οὐδὲ πρέσβιν στελῶ εἰς τὴν σύνοδον“, исто, 598 (редови 1–6).

сународници су ме до сада сматрали мудрим, премда и несрећним човеком, а ти сад желиш, што се старијим људима често дешава, да почну да ме сматрају лудим. Дуже ми је да живот завршим на конопцу него да напустим отачко предање.’ То рече и оде. Тако је погубно бити задојен проклетом вером.”⁶⁶

Са друге стране, и за разлику од деспота Ђурађа, патријарх Генadiје није био толико одлучан у јавном исказивању своје православности како у току заседања Фераро-флорентинског сабора, тако и касније. Тек после упокојења свог учитеља Св. Марка Ефеског, он преузима православни барјак и постаје главни заштитник православне вере код Византинаца. У прилог овом нашем становишту, да цитирамо и део одговора самог Схолариоса свом учитељу Св. Марку Евгенику, на дан када се овај упокојио (23. јуна 1444.), пред многим архијерејима, јеромонасима, монасима и мирјанима: „А [што се], пак, [тиче] тога да некада нисам отворено приступао борбама које је водила твоја светост, него сам их избегавао ћутањем, разлоге [за] ово нико [не] зна боље [од] твоје велике светости, јер много пута поверивши смело теби своја размишљања о томе јасно сам ти их открио и извинивши се, не остах без [твог] опроштаја.”⁶⁷ Тек после ове изјаве обећао је да ће јавно и непоколебљиво наставити борбу свог учитеља, дакле читавих пет година после потписане уније.

На овом месту никако не смемо заборавити да нагласимо да је унија са Римом била на снази до самог пада Цариграда у турске руке, и то и на државном и на црквеном нивоу.⁶⁸ Само је део нижег свештенства, монаштва и народа био против уније.⁶⁹ Ово је чињеница коју код нас многи некритични љубитељи Византије или не знају или желе да сакрију. Дакле, ромејска цивилизација се угасила у срамној унији са римокатолицима, док је немањихка Србија свој залазак доживела у стварању Косовског завета, запечаћеног одлучним антиунијатским ставом деспота Ђурађа Бранковића – и то по цену робовања под Турцима. Византија се после ове друге уније више никада није поново оформила, док је православна Србија, ношена Косовским заветом, доживела праскозорје свог поновног оснивања.

Патријарх Генadiје и Мара Бранковић

Када говоримо о вези патријарха Генadiја II са Србима, никако не смемо заборавити Мару Бранковић. Генadiје је провео у ман. Часног Претече у близини Сереса

⁶⁶ „Cum vero Turci Constantinopolim evicissent atque in Serviam ducere minarentur, secundo auxilia petens ad Hungaros transit et in Austriam usque profectus Ladislaum adiit regem, grandevus iam senex, dignus veneratu, si recta de religione sensisset: ea in eo sermonis auctoritas, ea corporis maiestas fuit. Accessit hunc Ioannes Capistranius ordinis Minorum professor, vite munditia et inter predicatorum Evangelii nostro tempore insignis; quesivit an audire se vellet, annuente quod Romana ecclesia credit et docet exposuit. Diu secum per interpretem de sacris eloquiis disputavit; ut errorem sue gentis relinqueret, magnopere cohortatus est. Ille hoc denique responsum dedit: 'Annis nonaginta vitam produxi nec aliam religionem, quam suscepi a patribus, novi. Sapientem me cives mei, quamvis infelicem, hactenus putavere. Tu nunc, quod sepe agitant senes, delirium efficere cupis. Laqueo vitam finire malim quam patrum traditiones relinquere'. Atque his dictis e conspectu abiit. Tam periculosum est religionem imbuisse dampnatam“, Пије II 2001, 67-68. Види и Andrić 2016, 202–227.

⁶⁷ „Καὶ τοῦ ὅτι δὲ ἐν τισὶ τῶν καιρῶν οὐ φανερώς ἀπεδύομην πρὸς τοὺς ἀγῶνας, οὗς ἡ σὴ μεγίστη ἀγιοσύνη ἠγωνίζετο, ἀλλὰ σιωπῇ τοὺτους παρηρχόμην, τοὺς λόγους τοῦτου οὐδεὶς βέλτιον οἶδε τῆς μεγάλης ἀγιοσύνης σου, ἐπεὶ πολλάκις τοὺς λογισμοὺς μου σοὶ θαυρῶσας, καὶ τοὺς περὶ τοῦτου σοὶ ἀνεκάλυψα καθαρώς, καὶ παρατηρόμενος τῆς συγγνώμης οὐκ ἀπέτυχον“, Марко Ефески 1923, 489-490 (редови 32-7).

⁶⁸ Од новијих научних радова који се баве овом тематиком свакако треба издвојити, не само по опширности већ и по детаљној научној анализи докторску дисертацију Нектариоса Карсиотиса, види Карσιώτης 2019.

⁶⁹ Види исто, 653-654.

више од 15 година и познато је да је у њега дошао након свог одласка са патријарашког трона, а после краткотрајног боравка у светогорском манастиру Ватопеду 1456. године.⁷⁰ У истом периоду, у близини ман. Часног Претече, живела је и Мара Бранковић – у Жежеву, али и у Сересу.⁷¹ Ова жена, за данашње појмове нестварних врлина, била је узор аристократства, образовања, дипломатије, милосрдности али и пример трагичног живота једне православне хришћанке оног доба. Међутим, као Мара Деспина Хатун (или Валиде Ханум Султана) имала је значајан утицај на султана Мехмеда II Освајача, кога је одгајила уместо његове биолошке мајке. Ако следимо званичну историографију, Мара вероватно није утицала директно на ГенADIЈЕВ избор за патријарха, јер се сматра да се вратила из Србије у Турску 1456. године,⁷² пар година после његовог избора. Међутим, није немогуће да је и она било консултована око његовог избора. Оно што је, пак, непобитна чињеница је да су у исто време нашли уточиште у сереској области.

Све у свему, прилично чуди чињеница да веза између ГенADIЈА Схолариоса и Маре Бранковић до сада није истраживана. С тим у вези, досадашњи истраживачи лика и дела патријарха ГенADIЈА II још нису јасно објаснили због чега је он након абдикације и после краткотрајног боравка у ман. Ватопеду одлучио да се настани управо у околини Сереса – и то баш у ман. Часног Претече на Меникијској гори.⁷³ Као што је познато, он је био рођени Цариграђанин и није потицао из тог краја већ из Тесалије или, што је мање могуће, са Хиоса.⁷⁴ Пре турских освајања, Сер(ес) је била српска престоница, а у том крају, као и по целој данашњој Грчкој, постојало је и још увек постоји мноштво словенских, тј. српских топонима.⁷⁵ Како најновија истраживања показују, ови топоними су доста старији од епохе немањихких освајања тих простора.⁷⁶ Са друге стране, сâм ман. Часног Претече је и пре ГенADIЈЕВОГ доласка био нераскидиво везан за Србе. Његови ктитори и дародавци били су краљ Милутин и Симонида, цар Душан и деспот Јован Угљеша.⁷⁷ Његов значајан дародавац био је и Никола Радоња (у монаштву Роман, па великосхимник Герасим, †1399), најстарији син севастократора Бранка Младеновића и брат Вука Бранковића.⁷⁸ У овом манастиру, била је сахрањена и Јелена, супруга Николе

⁷⁰ О његовом боравку у ман. Ватопеду види Любса 2021, 33 и Μπαλιάτσας 2018, 31.

⁷¹ Божић 1976, 106, 114.

⁷² Бошков 1983, 190. Са друге стране, Момчило Спремић пише да је то било 1457. године, види Спремић 1977, 75.

⁷³ Становиште да је ту дошао због богате манастирске библиотеке и близине Цариграда, од толиког мноштва византијских манастира, заиста није убедљива.

⁷⁴ Схолариос за себе каже да је „Βυζάντιος“, што се у то време изједначавало са нашом речју „Цариграђанин“. О томе да је његов отац потицао из Тесалије, са чиме се слаже велики број савремених истраживача, види: ГенADIЈЕ Схолариос 1930, 252. Са друге стране, о томе да је можда потицао са Хиоса види: Γεδεών 1885-90, 472.

⁷⁵ Чак и у новијој епохи, имена словенских, тј. српских топонима у Грчкој нису нестала, о чему је сведочио руски и немачки лингвиста Макс Фасмер. Он је пронашао чак 2142 словенска топонима по Грчкој, укључујући и острва. Што се тиче области око Сереса, Нигрите и Сидирокастра, Фасмер је пронашао 111 словенских топонима, међу којима је и Жежево (Γεζεβον), види: Vasmer 1941.

⁷⁶ О овој теми је недавно писао Димитриос Петалас, који децидно тврди да Фасмеров каталог словенских топонима у Грчкој није коначан: „Овај каталог никако не сматрамо исцрпним. Такав подухват би био немогућ пошто грчка држава, као што смо рекли, већ скоро два века систематски брише 'стране' топониме, чак и кад су они стари око 1500 година. Када је реч о локалним топонимима, они се губе због напуштања традиционалног начина живота“, Петалас 2009, 17. О теми древног постојања словенског, тј. српског живља на данашњим грчким просторима види: Крстић–Стојановић 2023, 292-300.

⁷⁷ Марковић 2016, 62, 64, 67.

⁷⁸ Суботић–Кисас 1975, 178. Никола Радоња је био и веома значајан дародавац ман. Светог Павла

Радоне, са своје две ћерке.⁷⁹ Она је била рођена сестра краља Вукашина и деспота Јована Угљеше. Нажалост, епиграф изнад њеног гроба је такође био премазан слојем кречне боје у XIX веку, а нешто касније, већ оштећени натпис је још више страдао нестручним скидањем новог слоја боје.⁸⁰ Дакле, ман. Часног Претече је био итекако везан за Србе и доста српског становништва, није погрешно претпоставити да је и монаштво овог манастира тада било у приличној мери српског порекла. Све у свему, Генадије је одлучио да остатак живота проведе у области где је српски утицај још био итекако јак, посебно по доласку Маре Бранковић у Жежево.

Сачување православности као заједничка звезда водиља патријарха Генадија и Маре Бранковић

Када је реч о султанији Мари, политичка криза након упокојења њеног оца деспота Ђурађа, достиже свој опасни крешендо када је 2. или 3. маја 1457. године изненадно умрла у Руднику њена мајка (или маћеха) Јерина,⁸¹ која је можда била и отрована. Мара је исте ноћи, заједно са својим слепим братом Гргуром и ујаком Томом Кантакузином побегла из Србије у Једрене на двор свог пасторка Мехмеда II Фатиха (Освајача).⁸² Поуздано се зна да је Мара сачувала своју православност до краја живота, а овај њен потез само потврђује да није веровала проугарској политици, која је, у крајњој инстанци, била унијатска. Под заштитом Мехмеда II, који ју је изузетно ценио и волео, она је знала да ће сачувати своју веру и свој идентитет. Тиме је наставила православну политику свог оца.

Што се, пак, тиче Генадија Схолариоса, Бабингер је исправно истакао да је султан Мехмед II прихватио његов избор за патријарха управо због тога што је био чувени антиунијата. Овим је хтео да анулира сваку могућност да се унија поново оствари, а тиме и да онемогући нови крсташки поход – за ослобођење Цариграда од Турака.⁸³ Будући да је унија била на снази у Цариграду још од 1439. године, и на државном и на црквеном нивоу, и да је трајала све до самог пада Цариграда, нећемо погрешити ако кажемо да је Мехмед II Освајач поново успоставио православност Васељенске патријаршије.

За Генадија, терет носиоца православног барјака у Цариграду није био лак ни пред пад овог града, а ни када је постао патријарх. Баљасас истиче да се патријарх Генадије од првог дана своје службе суочио са великим проблемима, без саветника и помоћника, да су се наставиле црквене поделе око уније, умножили дрзници који су гледали да се докопају високих црквених чинова, претећи чак да пређу у ислам.⁸⁴ Све ове горчине, Генадијева стомачна слабост, стални напори, али и тежња ка миру и неметежном монашком животу резултирале су одлуком да се умирови.

У јесен 1456. године, мало после своје кореспонденције са деспотом Ђурађем, отишао је на Свету Гору, у ман. Ватопед, али је после изненадног упокојења свога нећака Теодора Софианоса 28. септембра исте године одлучио да оде у ман. Часног Претече на

на Светој Гори, али и Хиландара, види исто.

⁷⁹ Исто, 161-181.

⁸⁰ Исто, 161.

⁸¹ Постоји мишљење да је Јерина Мари била маћеха, односно да је Мара била Ђурађева ћерка из првог брака. Међутим, против ове констатације писао је Момчило Спремић. Опширније види: Спремић 1977, 71-80.

⁸² Бошков 1983, 190.

⁸³ Babinger 1978, 436.

⁸⁴ Μπαλιότσας 2018, 31. Види и Генадије Схолариос 1935, 225.

Меникијску гору код Сереса. Оно што је сигурно, ту је нашао оно што је тражио, а то је да се склони од живота у поробљеном и крајње турбулентном Цариграду.

Међу истраживачима његовог лика и дела нема сумње да је два пута одлазио у Цариград да помогне око црквених послова, вероватно да исправи грешке које су начинили његови наследници на трону.⁸⁵ Неки, чак, сматрају да је оба пута накратко вршио функцију Васељенског патријарха. Димитрије Киминас, тако, истиче да је то било од априла до јуна 1463. и од августа 1464. до јесени 1465;⁸⁶ Виталиен Лоран тврди да је то било од априла до маја 1463. и од августа 1464. до јесени 1465,⁸⁷ а Митрополит сардијски Герман Атанасијадис од лета 1462. до лета 1463. и од августа 1464. до јесени исте године.⁸⁸ Са друге стране, Теодорос Зисис сматра да је патријарх Генадије ишао два пута у Цариград, да је тамо одседао у ман. Преблажене Богородице (Μονὴ τῆς Παμμακαρίστου), те да је активно учествовао у решавању црквено-политичких проблема и да се, након тога, вратио у ман. Часног Претече, где се и упокојио, највероватније 1472. године.⁸⁹ Такође, и Бланше се противи мишљењу да је у ова два наврата обављао функцију патријарха.⁹⁰

Што је такође интересно, Кириакос Папакириаку истиче да је од 1462. до јануара 1467. године Генадије Схолариос вршио, речено у данашњем смислу, дужност администратора Сереске митрополије. Ову информацију Папакириаку је нашао у једној песми Франгискоса Филелфоса, која је насловљена „Генадију Георгију Схолариосу, Митрополиту фереском (тј. сереском)“ (Γενναδίῳ Γεωργίῳ τῷ Σχολαρίῳ τῷ καὶ μητροπολίτῃ Φερῶν). Папакириаку сматра да ово остваривање „Митрополиту сереском“ треба озбиљно узети у обзир зато што је Филелфос био добар пријатељ са Генадијем, па је добро знао шта он ради и где се налази.⁹¹ Међутим, овакву информацију не налазимо код већине истраживача, а морамо признати да ова тврдња Папакириакуа није у потпуности научно утемељена.

Враћајући се на тему овог поднасловa, не смемо заборавити да поменемо важну констатацију Момчила Спремића: „Захваљујући великом утицају на Порти, Мара је једина међу хришћанима иступала као заштитник ‘Велике цркве’, тј. Цариградске патријаршије. Успела је да на патријаршијски престо доведе више својих људи, од којих је један био Србин, син некадашњег чиновника њеног оца. Додуше, Грци су једног од њих брзо збацили, јер нису желели ‘инојезичног’ црквеног поглавара“⁹². Нажалост, Спремић није поменуо имена патријараха који су дошли Мариним залагањем, а ни име Србина који је био Васељенски патријарх, нити кога су то Грци збацили, будући да нису желели патријарха који не зна добро њихов језик. Са друге стране, Ванчо Бошков тврди да је Мариним залагањем, уз мито од 2000 дуката, за цариградског патријарха био постављен Дионисије из Мореје, митрополит Пловдива.⁹³ Такође, Бошков помиње и Марино залагање 1475. године код Мехмеда II да се постави за патријарха „њен миљеник“ Србин Рафајло, такође за 2000 дуката.⁹⁴ Затим, помиње да је уз њену помоћ дошао и „Нифон (1486) са Пелопонеза, наводно албанског порекла, а син једног ранијег чиновника деспота

⁸⁵ Μπαλιάτσας 2018, исто.

⁸⁶ Kiminas 2009, 37.

⁸⁷ Vitalien 1968, 229–263.

⁸⁸ Γερμανοῦ 1933–38.

⁸⁹ Ζήση 1988, 198–225.

⁹⁰ Blanchet 2001, 60–72.

⁹¹ Παπακυριάκου 2015, 105.

⁹² Спремић 1994, 548.

⁹³ Бошков 1983, 191.

⁹⁴ Исто.

Ђурђа“⁹⁵. Међутим, иако смо верно пренели овај Бошковљев цитат, он није написао одакле га тачно наводи. Извесно је да ове Спремићеве и Бошковљеве информације већином потичу од Франца Бабингера.⁹⁶

Када је реч о Марином посредовању у избору Васељенских патријараха после пада Цариграда, биће потребно да се наши истраживачи том темом много више позабаве него што су то радили до сада. Спремићеве, Бошковљеви али и Бабингерови подаци су штур и непотпуни. Ова тема изискује озбиљније истраживање и рад на историјским изворима. У даљем тексту ћемо дати само неке додатне смернице, надајући се да ће подстаћи будуће истраживаче да детаљно обраде ову тему, која је у директној вези са нашим поднасловом.

Мара Бранковић и Цариградски патријарх Дионисије I

Што се тиче Св. Дионисија I, званог Мудри, био је родом из аркадијског села Димицана, које је једно од преко 400 словенских, тачније српских топонима на Пелопонезу.⁹⁷ После кратког школовања које је стекао у оближњем ман. Философу (Μονή Φιλοσόφου), још као дечак дошао је да живи у Цариград.⁹⁸ Тамо је пострижен за монаха у Манганском манастиру, а што је крајње важно нагласити је да му је духовни отац био Св. Марко Ефески (Евгеник), који га је рукоположио за јерођакон и јеромонаха.⁹⁹ Дионисије је уз Св. Марка био све до његовог упокојења.¹⁰⁰ Током освајања Цариграда, био је заробљен и одведен у турско ропство у Адријанупол (Једрене), одакле га је ослободио Димитрије Апокавк Киридзис. Оно што је веома интересантно је да је тада исти Апокавк, заједно са Томом Катаволиносом откупио и заробљеног Генадија Схолариоса, кога су затим предложили султану Мехмеду II за патријарха.¹⁰¹ Мара Бранковић је познавала и поштовала Дионисија, и посредовала за њега код Генадија Схолариоса да постане Митрополит филипуполски (пловдивски), а затим и код Мехмеда II да постане патријарх.¹⁰² Атанасије Комнин Ипсиландис (1711–после 1789), поткрепљен једним старим синајским рукописом, оставио је јасан доказ да је султанија Мара познавала Дионисија доста пре него што је посредовала за њега код Мехмеда II.¹⁰³ Дионисије је постао патријарх 1467. године, међутим, после неколико година противници су га оптужили да се био потурчио за време свог ропства у Адријануполу и да је тада обрзан. Иако је доказао да то није истина, 1471. године одлази са патријарашког трона у околину Драмe, у ман. Косиницу (данас ман. Икосифинису). Иначе, Бабингер истиче да му је Мара помогла да се повуче у овај манастир.¹⁰⁴ 1488. године, за време султана

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Babinger 1978, 436-8.

⁹⁷ Види Крстић–Стојановић 2023, 294.

⁹⁸ Ζαχαριάδου 1996, 74.

⁹⁹ Γεδεών 1885-90, 482.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Ζαχαριάδου 1996, 64. Види и Πατρινέλη 1974, 93; Raby 1983, 15-34.

¹⁰² Ύψηλάντου 1870, 19-20. Такође, види Γεδεών 1885-90, 482. О томе да је Генадије II Схолариос био патријарх који је хиротонисао Дионисија за Митрополита филипуполског, види Кесякова–Пижев–Шивачев–Петрова 1999, 112.

¹⁰³ „Τοῦτο καταγνοῦσα Μαρία ἡ τοῦ σουλτάνου μητροῦα καὶ γυνὴ τοῦ σουλτάν Μουράτ πατριάρχην ἡβουλήθη ἀναδείξαι Διονύσιον τὸν Φιλιππουπόλεως μητροπολίτην, γνώριμον αὐτῇ πρὸ πολλοῦ χρόνου γεγονότα“, Ύψηλάντου 1870, исто. Исто се може закључити и код Мануила Гедeона, види Γεδεών 1885-90, 482.

¹⁰⁴ Косиница је по Максу Фасмеру очигледан словенски топоним и он га повезује са речима *Косин* и *Косињски Рибики*, види Vasmer 1941. Интересантно је да на грчкој Википедији стари назив ман.

Бајазита II поново је постављен за патријарха, а онда је због старости 1490. године морао да се повуче и опет се вратио у ман. Косиницу, где се после две године упокојио. Прозван је Мудрим, а канонизован је за светитеља и слави се 23. новембра. Све у свему, ови подаци јасно говоре да је Мара Бранковић била повезана са ученицима Св. Марка Ефеског, пре свега са Дионисијем, али и са Генадијем Схолариосом, кога је најкасније упознала када је Дионисија предложила за Митрополита филипупољског. Дакле, повезаност Маре са тадашњом ромејском антиунијатском струјом је сасвим јасна, али и чињеница да је Мара Бранковић здушно помагала султану Мехмеду II да Васељенску патријаршију одржи православном и антиунијатском.

Мара Бранковић и Цариградски патријарх Нифонт II

Када је реч о Св. Нифонту II Цариградском (†1508), наши историчари се нису адекватно позабавали његовим пореклом. Нико не сумња да је рођен на Пелопонезу, да је на крштењу добио име Никола и да је био син племенитих, али веома побожних и честитих родитеља. За његову мајку Марију се, такође, не сумња да је припадала пелопонеском племству. Међутим, главни проблем је у пореклу његовог оца Манојла, који је по спису *Ecthesis Chronica* био албански владар.¹⁰⁵ Међутим, најважнији извор по питању порекла, живота и деловања Св. Нифонта II на Балканском полуострву и, посебно, у Влашкој је његово *Житије*, које је саставио прот Гаврило, предводник делегације светогорских монаха који су учествовали на Нифонтовој канонизацији за Светитеља 1517. године. До сада најбоље критичко издање *Житија Св. Нифонта* приредио је румунски филолог и византолог Василе Греку 1944. године, углавном на основу два преписа из библиотеке светогорског манастира Дионисијата: *manuscris grec Nr. 610* (из XVIII века) и *manuscris Nr. 715* (из 1754. године). У овом *Житију* се јасно каже:

„Његов, пак, отац који се звао Мануил био је из Далмације (која се зове Склавонија) и на тај начин је дошао у Мореју. Будући да је био од поштованог рода и богат [у] многоне, постао је саветник великог господара и дуче Далмације Георгија“.¹⁰⁶

Дакле, Манојло је пореклом био из Србије и био је саветник деспота Ђурађа Бранковића.¹⁰⁷ Овом историјском извору треба више веровати, јер је написан само неколико година после Нифонтовог упокојења, а саставио га је светогорски прот, коме је свакако било познато његово порекло, пошто је и сам Св. Нифонт живео у два наврата у ман. Дионисијату. Са друге стране, веома је интересантно то да је критичко издање списка *Ecthesis Chronica*, који приписује Св. Нифонту албанско порекло, приредио Спиридон Ламброс, ученик Карла Крумбахера и да је и ову књигу посветио свом професору. Зато, уопште није чудо што пронемачки настројени историчари потенцирају да је Нифонтов отац био Албанац, а не Србин, што његово *Житије* јасно сведочи. Иначе, новији истраживачки радови на грчком стоје тврдо на становишту да је Нифонтов отац потицао из Србије.¹⁰⁸

Икосифинисе (Μονή Παναγίας Εικοσιφοινίσσης) „Косиница“ повезују са српском речи *кошница*. Постоје индиције да је Мара Бранковић сахрањена у овом манастиру.

¹⁰⁵ *Ecthesis Chronica* 1902, 45 (редови 22-23): „Ἦν γὰρ τῷ γένει ἐκ Πελοποννήσου ἐκ μητρὸς Ῥωμαίας εὐγενοῦς, ἐκ δὲ πατρὸς ἄρχοντος Ἀλβανίτου υἱός.“

¹⁰⁶ „Ὁ δὲ πατὴρ τοῦ ὀνομαζόμενος Μανουὴλ ἦτον ἀπὸ τὴν Δαλματίαν (ἡ ὁποία ὀνομάζεται Σκλαβωνία) καὶ ἔρχεται μὲ τέτοιον τρόπον εἰς τὸν Μωρέα· ἐπειδὴ ἦταν ἀπὸ ἐντιμον γένος καὶ πλούσιος κατὰ πολλὰ, ἐγένετο καὶ σύμβουλος τοῦ μεγάλου αὐθέντου καὶ δουκὸς τῆς Δαλματίας Γεωργίου“, види *Viața Sfântului Nifon* 1944, 32-34.

¹⁰⁷ У критичком издању *Житија Св. Нифонта* уредник издања Василе Греку јасно истиче да је Далмација друго име за Србију, види *Viața Sfântului Nifon* 1944, 7.

¹⁰⁸ Ἀγορευτικὸν Πανάγιον 2013, 240-246. О поменутих темама, као и о исцрпној литератури у вези

Веома је битно нагласити да је Св. Нифонт II такође био противник уније. То сведочи његово *Житије*, али и новији истраживачи. Наиме, док је као монах био послушник код старца Захарије, Светогорца који је одлично познавао (српско)словенски језик, одржан је Фераро-флорентински сабор. У *Житију* се истиче да су њих двојица из Нарде отишли у неко место Аскалон (вероватно близу Драча) и да су тамо учили хришћане по црквама да непоколебљиво остану у православном Предању, одредбама Св. апостола и Васељенских сабора.¹⁰⁹

Дакле, Ванчо Бошков је био у праву када је нагласио да је отац Св. Нифонта II био некадашњи службеник Мариног оца Ђурађа Бранковића, а видимо и да је Св. Нифонт био антиунијата као и Св. Дионисије I.

Цариградски патријарх Рафаило I

На крају, што се тиче „инојезичног црквеног поглавара“ кога су Грци брзо збацили, а кога помиње Спремић,¹¹⁰ ради се о патријарху Рафаилу I (1475-1476). Одмах морамо нагласити да историјски извори на грчком уопште не говоре о упливу Мариног утицаја у његов избор, међутим, чињеница је да описују овог патријарха најгорим речима. Што се тиче његовог порекла, кажу да је био Трибал, односно Србин, затим Бугарин, варварин, туђинац, па чак и родом Скит (Σκυθογενής).¹¹¹

Међутим, постоје истраживачи који без јасних доказа тврде да је Мара потенцирала његов избор за патријарха, као што су нпр. Бабингер, Филипидис и Ханак. Бабингер чак назива Рафаила Мариним миљеником и каже да се Марино посредовање наводи у једној патријаршијској хроници, али не наводи у којој.¹¹² Са друге стране, Филипидис и Ханак иду корак даље и наводе један одломак из списа *Ecthesis Chronica* као доказ да је Мара ипак стајала иза Рафаиловог избора за Васељенског патријарха.¹¹³ Наиме, ту се каже: „Пошто је, наиме, кир-Симеон био патријарх три године или [чак] и више, у то дакле време појави се неки јеромонах по имену Рафаил, који је потицао из Србије, пијаница и винопија. Имајући пријатеље из [кругова] великаша, спроведе тобоже да дâ сваке године две хиљаде флорина и пешкеш седамсто флорина.“¹¹⁴ Филипидис и Ханак из овог исказа а priori изводе закључак да су поменути великаши „вероватно чинили фракцију која је била пријатељска према Мари.“¹¹⁵ Са овим се никако не можемо сложити, јер би то и сâм писац списа *Ecthesis Chronica* истакао, пошто је, мало пре свог сведочанства о Рафаилу, експлицитно нагласио да је Мара познавала патријарха Дионисија I и да је учествовала у његовом избору.¹¹⁶ Чудно је да то Филипидис и Ханак

Св. Нифонта II види мастер-радове: State 2019 и Hritcu 2015.

¹⁰⁹ Viața Sfântului Nifon 1944, 44-46; Αγιορειτικὸν Πανάγιον 2013, 240; State 2019, 27; Hritcu 2015, 50.

¹¹⁰ Спремић 1994, 548.

¹¹¹ Ζαχαριάδου 1996, 74.

¹¹² Babinger 1978, 437-8.

¹¹³ Philippides–Hanak 2011, 84-85, nap. 234.

¹¹⁴ „Πατριαρχεύσας οὖν ὁ κῦρι Συμεὼν ἔτι τρία ἢ καὶ πλείω, ἐν αὐτῷ οὖν τῷ καιρῷ ἐφάνη τις ἱερομόναχος ὀνόματι Ῥαφαὴλ, ὁρμώμενος ἐκ Σερβίας, μέθυσος καὶ οἰνοπότης· ἔχων φίλους ἐκ τῶν μεγιστάνων, ἐποίησεν ὅπως δῶν καθ' ἑκάστον χρόνον φλωρία χιλιάδες δύο καὶ πεσκέσιον φλωρία ἑπτακόσια“, *Ecthesis Chronica* 1902, 32 (редови 9-13).

¹¹⁵ „Presumably, they must have comprised the faction that was friendly to Mara“, Philippides–Hanak 2011, 85.

¹¹⁶ „У кругу архијереја, беше и један [Митрополит] филипупољски (пловдивски) кир-Дионисије, имајући веома присно пријатељство са госпођом Маром, која је била маћеха самодршца. Јер поштоваше [Дионисија] и љубљаше га као духовног оца“ (Ἐν δὲ τῷ χορῷ τῶν ἀρχιερέων εἰς ἣν καὶ ὁ

нису приметили, јер су непосредно пре својих судова о Рафаилу споменули јасно сведочанство о духовној вези Маре и Дионисија I из поменутог списка.¹¹⁷

Такође, морамо напоменути да се историјски извори разликују у вези Рафаиловог избора за патријарха. Тако, покушавајући неуспешно да оправда велику нестабилност на Васељенском патријарашком трону после пада Цариграда, као и срамотне скандале и размирице око борбе за црквену власт, писац *Свештеног кодекса* Васељенске патријаршије (друга половина XV века) истакао је да су сви Васељенски патријарси били законски бирани, вишеструко корисни за Цркву и зато прихваћени – сем, и за разлику „од њих једино презреног (опаког, поквареног) Рафаила, оног Трибала, који се бесрамно [уз помоћ] спољашње и једине власти наметну силом цркви“¹¹⁸. Дакле, у овом извору се као Рафаилови помагачи не спомињу неки великаши нити, још мање, Мара Бранковић, већ главни извор световне власти – султан.

Такође, у спису *Ecthesis Chronica* још једна чињеница посредно говори о томе да Мара није била повезана са Рафаилом. Дакле, писац овог дела за њега каже: „А, пошто, наине, прође време, не могаше да да харач. Јер, не беше [никога] ко би му помогао, ни од клирика ни од мирјана. Ефендије га, пак, башише у тамницу, па ходајући са ланцем зло скончаде.“¹¹⁹ Дакле, ако је Мара помогла Рафаилу да дође на патријарашки престо у Цариграду, како је могуће да није могла да му помогне новчано, сама или преко својих веза, да остане на том истом трону? И још нешто: Како је дозволила да он сконча злом смрћу у оковима? То је, заиста, апсурдно.

Скоро дословце исти одломак као у спису *Ecthesis Chronica* налазимо у још једном важном историјском извору, под називом *Политичка и патријаршијска историја Константинопоља* (1584), где се такође каже да је имао пријатеље међу великашима, једино што се помиње пешкеш од петсто, а не од седамсто флорина.¹²⁰ Ни овај спис не помиње Мару Бранковић као помагача Рафаила I.

Исто тако, још један важан историјски извор, под називом *Историјска књига псеудо-Доротеја* сведочи да је Рафаил „имао паше [за] пријатеље и одлажаше код њих и прихвати да даје сваке године харач две хиљаде флорина и петсто [за] пешкеш да га учине патријархом.“¹²¹ О Мари нема никаквог помена, а јасно је ко га је учинио патријархом.

Завршавајући овај поднаслов, да резимирамо да ни здрава логика не говори у прилог томе да је Мара Бранковић помогла једном крајње проблематичном човеку и алкохоличару да постане Васељенски патријарх, будући да се ово њено посредовање везује за двојицу врских монаха и заштитника Православља, Св. Дионисија I и Св. Нифонта II. Нећемо заборавити и да напоменемо да у свим горепоменутих изворима о Рафаилу I, за кога и сами извори не сведоче једногласно да је био Србин, провејава не само његова осуда због куповања патријарашког звања и склоности према алкохолу, већ и шовинистичка мржња и ниподаштавање због његовог непознавања грчког језика. Такав

Φιλίππου πόλεως κύρι Διονύσιος, ἔχων φίλιαν ἄκραν μετὰ τῆς κυρᾶς τῆς Μάρως, μητριᾶς οὗσης τοῦ αὐθεντός· ἐτίμα γὰρ καὶ ἡγάπα αὐτὸν ὡς πνευματικὸν πατέρα), *Ecthesis Chronica* 1902, 29 (редови 13-16).

¹¹⁷ Philippides–Hanak 2011, 83.

¹¹⁸ „Φ[α]ύλου μόνου τῶν τοιούτων Ῥαφαὴλ ἐκείνου τοῦ Τριβαλοῦ, ὃς ἀναιδέστατα διὰ τῆς ἔξω καὶ μόνης ἀρχῆς τῇ ἐκκλησίᾳ προσέβαλε βία[ν]“, *Αποστολόπουλος* 1992, 143.

¹¹⁹ „Περαιωθέντος δὲ οὖν τοῦ χρόνου, οὐκ ἠδυνήθη δοῦναι τὸ χαράτζιον· οὐ γὰρ ἦν τις ὁ βοηθῶν αὐτῷ οὔτε ἐκ τῶν κληρικῶν οὔτε ἐκ τῶν λαϊκῶν. Αφέντες γὰρ αὐτόν, ἔβαλον αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, καὶ περιπατῶν μετὰ τῆς ἀλύσου, ἐτελεύτησε κακῶς“, *Ecthesis Chronica* 1902, 32 (редови 21-25).

¹²⁰ *Historia Politica* 1849, 43 (редови 17-22).

¹²¹ „Εἶχε φίλους τοὺς Πασιάδες, καὶ ὑπῆγεν εἰς αὐτούς, καὶ ἔστερξεν ὅτι νὰ διῇ κάθε χρόνον χαράτζι, φλωρία χιλιάδας δύο καὶ παντακόσια πεσκέσι νὰ τὸν κάμουν Πατριάρχην“, *Βιβλίον ἱστορικόν* 1814, 420.

наратив, који постоји и данас код неких Грка, крајње је неприродан православном схватању црквеног јединства, али и библијске, апостолске и светоотачке традиције.

Не смемо никако заборавити и да истакнемо да упркос јаким Спремићевим аргументима да је Мара била Јеренина ћерка,¹²² читајући бројне историјске изворе и литературу на грчком језику поменуте у овом чланку, заиста нисмо стекли утисак да грчки писци схватају Мару као полутркињу.

Закључак

На крају, надамо се да је потпуно јасно да је постојала дубока веза између Васељенског патријарха Генадија II Схолариоса и Срба. Позиција његовог гроба испод веома значајне фреско-композиције цара Душана са породицом несумњиво указује да је био поштовалац Душановог лика и дела. А то је утолико чудније због чињенице што фанариоти никада нису заборавили нити опростили Стефану Урошу IV Душану што се прогласио за цара и што је српску архиепископију уздигао на ниво патријаршије. Ово, нажалост, важи и за данашњу политику Фанара. Међутим, очигледно је да Св. Генадије уопште није имао такав став, већ напротив. Овај закључак имплицира да је или стварно имао српске корене или да је, као истински православац, поштовао непоколебиви српски православни антиунијатски став, кога се Ромеји у историји нису тако чврсто држали (1274. Лионска унија), а посебно не при крају свога царства (1439. Флорентинска унија). Оно чега је Св. Генадије био свестан је да је, неким случајем, цар Душан поживео дуже и освојио Цариград, он не би пао у исламске руке нити би се, на свом крају, обрукао унијом. Овако, разочарани следбеник великог и светог Марка Ефеског дубоко је осећао и проживљавао пропаст ромејске цивилизације, која је завршила у издаји Православља, али и у хаосу и губитку вредности после пада Цариграда.

Што се тиче Маре Бранковић, Генадијеве савременице и, по непоколебивом православном ставу истомишљенице, надамо се да ће овај скромни научни рад допринети још јаснијем разумевању њене историјске величине, али и подстаћи писање нових истраживачких научних радова о њој.

¹²² Спремић 1977, 71-80.

ИЗВОРИ

Αποστολόπουλος, Δημήτρης Γ. (1992): *Ὁ «Ἱερὸς κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ Β' μισὸ τοῦ ΙΕ' αἰώνα. Τὰ μόνα γνωστὰ σπαράγματα*, Document VI, fol. 193'. Αθήνα: Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν.

Viața Sfântului Nifon (1944): *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită, editată, tradusă și însoțită cu o introducere de Vasile Grecu, profesor la Universitatea din București, membru corespondent al Academiei Române / Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Νίφωνος – Ἀνέκδοτος παράφρασις νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένη καὶ εἰς ῥομανικὴν γλῶσσαν μεταφραζομένη ὑπὸ Βασιλείου Γραίκου, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου καὶ ἐπιστέλλοντος μέλλους τῆς Ῥουμανικῆς Ἀκαδημίας*. București: Institutul de Istorie Națională (1944).

Βιβλίον ἱστορικόν (1814): *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφοροὺς καὶ ἐξόχους ἱστορίας. Ἀρχόμενον ἀπὸ Κτίσεως Κόσμου, μέχρι τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τῶν ἀκολούθων Σουλτάνων. Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφορῶν ἀκριβῶν Ἱστοριῶν, καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας Κυρίου Δωροθέου. Ἐν Βενετίᾳ: Παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων* (1814).

Генадије Схολариос (1930): „Ἐλεγχος τῆς ἰουδαϊκῆς νῦν πλάνης ἐκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν παραθέσεως“, *y Oeuvres Complètes de Georges Scholarios*, vol. 3, eds. Luis Petit, Xenophon Sidéridès, Martin Jugie. Paris: Maison de la bonne presse, 251-304.

Генадије Схολариос (1935): „Ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Πόλεως καὶ τῇ παραιτήσει τῆς ἀρχιεροσύνης“, *y Oeuvres Complètes de Georges Scholarios*, vol. 4, eds. Luis Petit, Xenophon Sidéridès, Martin Jugie. Paris: Maison de la bonne presse, 211-231.

Ecthesis Chronica (1902): *Ecthesis Chronica And Chronicon Athenarum*, ed. Spyridon P. Lambros. London: Methuen & Co.

Ζαχαριάδου, Ελισάβετ Α. (1996): *Δέκα τουρκικά ἐγγράφα γιὰ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Πηγές 2. Αθήνα: Γ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε.

Laurent, Vitalien (1971): *Les mémoires du grand ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438–1439)*, Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique.

Марко Ефески (Евгеник) (1923): „Λόγοι τοῖς ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μάρκου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου, οἷς εἶπε πολλοῖς τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερομονάχων καὶ μοναχῶν καὶ κοσμικῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐν ἣ μετέστη πρὸς τὸν Θεόν· ἀπομνημονευθένες δὲ συνεγράφησαν παρὰ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ λογιωτάτου ἱερομνήμοντος“, *гл. С (Ἀπόκρισις τοῦ κυρίου Σχολαρίου)*, *y Patrologia Orientalis* 17, 489-491.

Пије II, папа (2001): *Enee Silvii Piccolominei, postea Pii PP. II, De Europa*, ed. Adrianus van Heck, Studi e testi, 398. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.

Historia Politica (1849): *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos. Epirotica*, ed. Immanuel Bekkerus. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.

Υψηλάντου, Ἀθανασίου Κομνηνοῦ (1870): *Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα, βιβλίον Η', Θ' καὶ Ι' ἦτοι τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789) (Ἐκ τοῦ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ)*, Ἐκδίδοντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Συναΐτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει: Τυπογρ. Ἰ. Α. Βρεττοῦ, 19-20.

Литература

Ἀγιορείτικὸν Πανάγιον (2013): *Ἀγιορείτικὸν Πανάγιον. Τῶν ἐν Ἄθῳ Ἀγίων ὁ χωρὸς*, ed. Συμεὼν Α. Πασχαλίδης. Θεσσαλονίκη: Ἀγιορείτικὴ Ἑστία.

Αμοιρίδου, Ευαγγελία (2018): «Η ψευδωνυμία ως όργανο εκκλησιαστικής προπαγάνδας. Γεννάδιος Σχολάριος και τα Ελληνικά «Πρακτικά» της Συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας», *у Πρακτικά Ημερίδας «Χρέος Μνήμης προς τον Άγιο Γεννάδιο Β΄ Σχολάριο»* (15 Νοεμβρίου 2017), [Σχόλια 1], Σύλλογος Φίλων Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής. Αθήνα: Α. Αμφιλοχίου, 22-31.

Andrić, Stanko (2016): „Saint John Capistran and Despot George Branković: An Impossible Compromise“, *у Byzantinoslavica – Revue internationale des études byzantines*, 74/2016, 202–227.

Αραμπατζής, Χρήστος (2023): „Νοθεία και συγγραφικό έργο του αγίου Γενναδίου“ *у Άγιος Γεννάδιος Σχολάριος: Μεταξύ Ανατολής και Δύσης*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Χαλκηδόνας 12-14 Σεπτεμβρίου 2022, ed. Στάθης Λιάντης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαμπουνάκη, 23-37.

Αραμπατζή, Χρήστος – Πιτσινέλη, Γεώργιος – Χουβαρδά, Θωμαή (2020): „Η αποδιδόμενη στον Γεννάδιο Σχολάριο επιστολή προς τον Πάπα Ευγένιο Δ΄“, *у Έπετηρίς Έταιρίας Βυζαντινών Σπουδών*, ΝΣΤ΄ (56/2020), 29-66.

Babinger, Franz (1978): *Mehmed the Conqueror and His Time*, ed. William C. Hickman, trans. Ralph Manheim. Princeton NJ: Princeton University Press.

Babinjotis (2010): Μπαμπινιώτη, Γεωργίου: *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας (Ιστορία των λέξεων, Με σχόλια και ένθετους πίνακες)*. Αθήνα: Κέντρο λεξιολογίας Ε.Π.Ε.

Babinjotis (2002): Μπαμπινιώτη, Γεωργίου: *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Blanchet, Marie-Hélène (2001): „Georges Gennadios Scholarios a-t-il été trois fois patriarche de Constantinople?“, *у Byzantion*, 71(1)/2001, 60-72.

Божич, Иван (1976): „Белешке о Бранковићима“, *у Зборник Филозофског факултета у Београду*, 13(1)/1976, 103-122.

Бошков, Ванчо (1983): „Мара Бранковић у турским документима из Свете Горе“, *у Хиландарски зборник*, 5/1983, 189-214.

Vasmer, Max (1941): *Die Slaven in Griechenland*, Berlin: Akademie der Wissenschaften in Kommission bei W. de Gruyter. <http://macedonia.kroraina.com/en/mv/index.html>

Vitalien, Laurent (1968): „Les premiers patriarches de Constantinople sous la domination turque (1454-1476)“, *у Revue des études byzantines*, 26/1968, 229–263.

Γεδεών, Μανουήλ Ι. (1885-90): *Πατριαρχικοί Πίνακες: Ειδήσεις ιστορικά βιογραφικά περί τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως: ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρι Ἰωακείμ Γ΄ τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης 36-1884*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει: Otto Keil.

Γερμανοῦ, Σάρδεων (1933-38): „Συμβολή εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐξῆς“, *у Ὁρθοδοξία*, 8-13/1933-38.

Дедијер, Јевто (1909): „Херцеговина“, *у Српски етнографски зборник*, књ. XII, *Насеља српских земаља: Расправе и грађа*, књ. VI, ур. Јован Цвијић. Београд: Српска Краљевска академија.

Dobschütz, Ernst von (1905): „Ein Schreiben des Patriarchen Gennadios Scholarios an den Fürsten Georg von Serbien“, *у Archiv für slavische Philologie*, 27/1905, 246-257.

Εὐαγγελίδου, Τρύφωνος Ε. (1896): *Γεννάδιος Β΄ ὁ Σχολάριος πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης (ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη)*, Ἀθήναι: Ἐκ τοῦ τυπογραφίου Παρασκευᾶ Λεώνη.

Ζήση, Θεοδώρου (1988): *Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος, βίος-συγγράμματα-διδασκαλία*. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν.

Καρσιώτης, Νεκτάριος (2019): *Σύνοδος Φερράρας – Φλωρεντίας από της ύπογραφής τοῦ ὄρου ἐνώσεως ἕως καὶ τῆς καταργήσεως αὐτοῦ. Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ*, докторска дисертација, Φιλοσοφικὴ Σχολή, Τμῆμα Φιλολογίας. Αθήνα: Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

Кашанин, Милан (1990): *Српска књижевност у средњем веку*, Београд: Просвета.

Кесякова, Елена – Пижев, Александър – Шивачев, Стефан – Петрова, Недялка (1999): *Книга за Пловдив*. Пловдив: Полиграф.

Kiminas, Demetrius (2009): *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitans with Annotated Hierarchy Catalog*. Cabin John MD: Wildside Press.

Костић, Петар (1928): *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*. Београд: Народна мисао.

Крстић, Дарко – Стојановић, Александар (2023): *Лаоник Халкокондил: Докази историје. О Србима као Трибалима (Илирима), најдревнијем и аутохтоном народу, Косовској бици и Милошу (Обилићу) као највећем јунаку за кога се икада чуло*, критички превод. Нови Сад: Прометеј.

Liddel–Scott (1883): Liddel, Henry George and Scott, Robert. *Greek-English Lexicon*. New York: Harper&Brothers.

Λιούσα, Αποστολίνα (2021): *Ο πατριάρχης Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος και το συγγραφικό του έργο κατά την εγκατάβυσή του στην Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, мастер-рад. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Марковић, Миодраг (2016): „Србија у Византији – ктиторска делатност српских задужбинара на подручју ромејског царства“, у *Византијско наслеђе и српска уметност II: Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Д. Војводић, Д. Поповић. Београд: Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, 57-73.

Ραπίρος (2006): *Μέγα λεξικό της ελληνικής γλώσσας (DVD), (αρχαίας – μεσαιωνικής – νέας, ερμηνευτικό – ετυμολογικό – συνονύμων – παραγογών – συνθέτων)*. Αθήνα: Πάπυρος.

Μπακιρτζής, Νικόλαος (2011): *Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών – Ιστορικές, αρχεολογικές, πολιτισμικές αξίες και η καταστροφική πυρκαγιά της 13^{ης} Δεκεμβρίου 2010*. Σέρρες: Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Μπαλιάτσας, Δημήτριος Β. (2018): *Οι αντιλήψεις Γενναδίου του Σχολαρίου περί ανθρωπίνης ευδαιμονίας*, докторска дисертација. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μπόνης, Κωνσταντίνος (1964): „Γεώργιος-Γεννάδιος Κουρτέσης ὁ Σχολάριος“, у *Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια*, том IV, Αθήνα: Ἀθανάσιος Μαρτίνος, 274-289.

Нушић, Бранислав (1966): *Разни списи (Приповетке, Са обала Охридског језера, Косово, С Косова на сиње море)*, Сабрана дела, том XXIII, Београд: Јеж.

Нушић, Бранислав Ђ. (1902): *С Косова на сиње море (Белешке с пута кроз Арбанасе 1894. године)*, Београд: Електрична штампарија М. Ћурчића.

Нушић, Бранислав Ђ. (2005): *С Косова на сиње море (Белешке с пута кроз Арбанасе 1894. године)*, Београд: Чигоја штампа.

Paizi-Apostolopoulou, Machi (2012): „Appealing to the Authority of a Learned Patriarch: New Evidence on Gennadios Scholarios’ Responses to the Questions of George Branković“, у *The Historical Review/La Revue Historique*, 9/2012, 95-116.

Παπακυριάκου, Κυριάκου (2015): „Κατάλογος και βιογραφίες των Μητροπολιτών Σερρών και Νιγρίτης“, у *Ὁ ἅγιος Νικήτας*, 260/2015, 105-107.

Πατρινέλη, Χρήστου Γ. (1974): *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, том 10, Αθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν.

Петалас, Димитриос Г. (2009): *Ρечи словенског порекла на Πελοπονезу (осим топонима)*, Сремски Карловци: Институт Академије СРЦ за уметност и конзервацију.

Πέτροβιτς, Νατάλη Έμμ. (1970): „Γεννάδιος Σχολάριος – Πλήθων Γεμιστός: Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών – Μυστράς“, у *Σερραϊκά Χρονικά*, 5/1970, Αθήναι: Ίστορική και Λαογραφική Έταιρία Σερρών – Μελενίκου, 167-190.

Πιτσινέλη, Γεώργιος (2023): „Ζητήματα σχετικά με την αποδιδόμενη στον Γεώργιο Σχολάριο Γραμματική“, у *Άγιος Γεννάδιος Σχολάριος: Μεταξύ Ανατολής και Δύσης*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Χαλκηδόνος 12-14 Σεπτεμβρίου 2022, ed. Στάθης Λιάντης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη, 39-51.

Πогодин, Амвросије (2007): *Свети Марко Ефески и Флорентинска унија*, прев. Ђорђе Лазаревић, Ксенија Кончаревић). Краљево: Епархија жичка.

Πρακτικά (2023): *Άγιος Γεννάδιος Σχολάριος: Μεταξύ Ανατολής και Δύσης*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Χαλκηδόνος 12-14 Σεπτεμβρίου 2022, ed. Στάθης Λιάντης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη.

Philippides, Marios – Hanak, Walter K. (2011): *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies*. Farnham (ENG), Burlington (USA): Ashgate Publishing.

Raby, Julian (1983): „Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium“, у *Dumbarton Oaks Papers*, 37/1983, 15-34.

Σάθα, Κωνσταντίνου Ν. (1868): *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, едиција Неоελληνική φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τῆς τυπογραφίας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά.

Šenc, Stjepan (1991): *Grčko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.

Спремић, Момчило (1977): „Два податка о Мари Бранковић“, у *Историјски гласник*, 1-2/1977, 71-80.

Спремић, Момчило (1994): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*. Београд: Српска књижевна задруга.

State, Robert (2019): *Ο άγιος Νήφων Β΄, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και η Βλαχία*, мастер-рад. Θεσσαλονίκη: Θεολογική Σχολή ΑΠΘ.

Суботић, Гојко – Кисас, Сотириос (1975): „Надгробни натпис сестре деспота Јована Угљеше на Меникејској гори“, у *Зборник радова Византолошког института САНУ*, 16/1975, Београд: ИУ Научно дело, 161-172.

Triandafilidis (2003): *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανδαφιλίδη.

Убипариповић, Србољуб (2023): *Одговори цариградског патријарха Генadiја II Схоларија на питања деспота Ђурђа Бранковића: богословски и литургиолошки аспекти*. Београд: Православни богословски факултет СРЦ.

Урошевић, Атанасије (1965): „Косово“, у *Српски етнографски зборник*, књ. LXXVIII, САНУ, Одељење друштвених наука, *Насеља и порекло становништва*, књ. 39, ур. Милисав Лутовац. Београд: Научно дело.

Χρήστου, Παναγιώτου Κ. (2003): *Εκκλησιαστική γραμματολογία (Πατέρες και θεολόγοι του Χριστιανισμού)*, том Β΄. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος.

Hritcu, Ion P. (2015): *Η συμβουλή του Πατριάρχη Νήφωνος (1486-1488, 1496-1498) στην αναδιοργάνωση της Εκκλησίας της Βλαχίας (1502-1505)*, мастер-рад. Θεσσαλονίκη: Θεολογική Σχολή ΑΠΘ.

<https://www.arz.hr/znacenje-i-porijeklo-prezimana-kurtes/>

<https://www.monastiria.gr/iera-moni-timiou-prodromou-serron/>

<http://www.plaski-lika.com/pages/crkva%20parohija/dodatak/slave.htm>
<https://www.riznica.net/jedinstvena-freska-cara-dusana-sa-porodicom-ponovo-otkrivena-u-grckoj/>
Цариградски гласник (1899): *Цариградски гласник*, година V, 35/1899, Цариград:
Никодије Сп. Савић.
Цариградски гласник (1904): *Цариградски гласник*, година X, 3/1904, Цариград:
Никодије Сп. Савић.

Aleksandar Stojanović

**WHY WAS THE ECUMENICAL PATRIARCH GENNADIUS II SCHOLARIUS
BURIED UNDER THE FRESCO OF SERBIAN EMPEROR DUŠAN?
MARA BRANKOVIĆ'S CONTRIBUTION TO THE CONSOLIDATION
OF THE RE-ESTABLISHMENT OF ORTHODOXY
AT THE ECUMENICAL PATRIARCHATE**

St. Gennadius II Scholarius, Patriarch of Constantinople, deeply respected the figure and work of the Serbian Emperor Dušan. This is precisely one of the reasons why Metropolitan Gregorius Zervoudakis of Serres ordered on August 26, 1898 to repaint the fresco composition of Emperor Dušan with his family in the Holy Monastery of St. John the Forerunner near Serres, under which Gennadius' grave is located. This fresco was rediscovered during the restoration of the aforementioned monastery, carried out after a fire in 2010. There is a considerable probability that Gennadius' real surname was of Serbian origin, and what is beyond doubt is that he, as the leader of the anti-Uniate movement in Constantinople, was an admirer of the unwavering Orthodox stance of Despot Đurađ Branković, which was also adhered to by his daughter, Sultana Mara. Through her mediation, St. Dionysius I and St. Nephon II, both offshoots of the anti-Uniate current of St. Mark of Ephesus, became Patriarchs of Constantinople. In doing so, she contributed to the consolidation of the re-establishment of Orthodoxy at the Ecumenical Patriarchate.